

Θύμησες από την Κυθρέα της δεκαετίας του 1950

του Σωτήρη Καλλή

Με το παιδικό μυαλό του βλέποντας την Καμάρα, νόμιζε πως έβλεπε την Κυθρέα σ' όλη την έκτασή της! Εκεί γεννήθηκε κι έζησε μόνιμα, μέχρι τα δώδεκά του χρόνια, ο Σωτήρης. Από εκεί πεζός πήγαινε στο δημοτικό της Τούμπας, για όσες φορές το απαιτούσε η εξαιρετική φοίτησή του στο σχολείο. Λίγες, θυμάται, ήταν οι περιπτώσεις που χρειάστηκε να απουσιάσει και να χάσει μαθήματα. Τις Κυριακές και τις γιορτές όταν πήγαινε εκκλησία, ήταν στον Άγιο Ανδρόνικο, κάποτε όμως και στην Αγιά Μαρίνα. Αραιά τύχανε να περιπλανηθεί μόνος ή με παρέα, παίζοντας σε άλλες γειτονίες. Ξεχνιόταν για ώρες στα χωράφια και στις καταπράσινες ρεματιές κυνηγώντας πουλιά. Συνόδευε κατά καιρούς τις κατσίκες στο χωράφι της οικογένειας και τις έφερνε πίσω στο σπίτι αργά το απόγευμα. Ελάχιστες ήταν οι φορές που έφτασε μέχρι τη Χαρδακιώτισσα και τη Συρκανιά. Στον Κεφαλόβρυσο οι δάσκαλοι τότε έπαιρναν αυτοί τα παιδιά εκδρομή με τα πόδια. Μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του '50, όταν ακόμα υπήρχε ο σιδηρόδρομος και πάλιν οι δάσκαλοι οργάνωναν παρόμοιες εκδρομές προς το Τραχώνι για να δουν οι μαθητές το τρένο. Πού και πού κατέβαινε και στο Σεράγιο για το σινεμά ο Σωτήρης. Στάληκε κι από τη μάνα του κάποιες φορές για να πάρει με το γαϊδούρι σιτάρι για άλεσμα, στο μύλο του Κορώνα. Σπάνια ακουμπούσε μέχρι τη Χρυσίδα, σε ειδικές αποστολές προς κάποιους συγγενείς εκεί. Στο Νιόχωριο για να πάει ήθελε και τη μητέρα του μαζί του, αφού δεν είχε μέχρι τότε εξοικειωθεί με τους εκεί συγγενείς! Είναι σ' αυτή την Κυθρέα που τώρα θα αναφερθεί, σ' αυτή που γνώρισε μέσα από τις περιπλανήσεις του σαν παιδί. Μέσα από τις περιπλανήσεις που λόγω ηλικίας ήταν και περιορισμένης συχνότητας και περιορισμένου βεληνεκούς.

Μέσα στη δεκαετία του '50, σ' αυτή λοιπόν την Κυθρέα, μεταξύ άλλων έργων, άρχισε και η ασφαλιτόστρωση κάποιων δρόμων, που προηγουμένως ήταν με χωματένιες επιφάνειες και που το χειμώνα με τις βροχές λάσπωναν, ταλαιπωρώντας τους κατοίκους και τα ζωντανά τους. Οι αγροτικές εργασίες δυσχεραίνονταν αφάνταστα. Τα κάρα κολλούσαν στις λάσπες και τα υποζύγια ταλαιπωρούνταν και τραυματιζόνταν. Η βελτίωση του οδικού δικτύου ήταν από χρόνια αναγκαία κι όταν επιτέλους πραγματοποιήθηκε, ο κόσμος αισθάνθηκε ιδιαίτερη ανακούφιση. Οι δρόμοι που τις νύχτες ήταν θεοσκότεινοι, απέκτησαν κάποιον, έστω υποτυπώδη, φωτισμό. Το δημαρχείο πήρε την απόφαση να φωτίσει ξανά το χωριό με φανάρια κηροζίνης. Ήταν κάτι που είχε γίνει πολύ νωρίτερα, από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα. Στις περιόδους των δυο πολέμων όμως, ο οδικός φωτισμός παραμελήθηκε λόγω έλλειψης και ακρίβειας των καυσίμων.

Με τη νέα προσπάθεια, κρεμάστηκαν φανάρια σε τοίχους, δίπλα στους δρόμους και σε αποστάσεις γύρω στα τριάντα με πενήντα μέτρα μεταξύ τους. Ο Δημοσθένης Παπαμυρμηγκής, σαν υπάλληλος του δημαρχείου, για όλες τις δουλειές, είχε και την καθημερινή φροντίδα μέρους του οδικού φωτισμού, στις

κάτω γειτονίες. Κι άλλοι άνθρωποι, με μερική απασχόληση, έκαναν την ίδια δουλειά σ' άλλες περιοχές του χωριού. Γύριζε ο κυρ-Δήμος αργά το απόγευμα, με ποδήλατο, που υποχρεώθηκε να μάθει σε σχετικά μεγάλη ηλικία. Του ήταν αναγκαίο να το μάθει, διαφορετικά δεν θα πρόφτανε τα διάφορα καθήκοντά του στο δημαρχείο. Οι σύγχρονοί του στο χωριό ήξεραν πόσο του στοίχισε, ψυχολογικά κυρίως, μέχρι να μάθει να καβαλικεύει το ποδήλατο! Ο Δημοσθένης λοιπόν κουβαλούσε κηροζίνη, φυτίλι, μαζί και μια μικρή ανάλαφρη ξύλινη σκάλα που την είχε περασμένη στο δεξί του ώμο. Σταματούσε κάτω από κάθε φανάρι, έστηνε τη σκάλα κι ανέβαινε. Η δουλειά του ήταν να βγάζει το γυαλί, που μαύριζε από την καπνιά της νυχτερινής καύσης και να το σκουπίζει. Στη συνέχεια να ελέγχει αν το μήκος του φυτιλιού ήταν ικανοποιητικό ή αν χρειαζόταν να το αντικαταστήσει. Στο τέλος γέμιζε το μικρό ντεπόζιτο του φαναριού με κηροζίνη και το άναβε. Η ποσότητα του καυσίμου που έβαζε, ήταν ακριβώς όση χρειαζόταν για ολόκληρη τη νύχτα. Με το ξημέρωμα η κηροζίνη καιγόταν και το φανάρι έσβηνε από μόνο του.

Άλλη σημαντική εξέλιξη της περιόδου εκείνης, ήταν η «βελτίωση» ολόκληρου του αρδευτικού δικτύου της Κυθρεώτικης κοιλάδας. Η αποικιακή κυβέρνηση ζήτησε από τους Κυθρεώτες να παραχωρήσουν μέρος του νερού του Κεφαλοβρύσου, για ύδρευση συμπλέγματος χωριών της Μεσαορίας. Οι κάτοικοι του χωριού και της γύρω περιοχής, αντέδρασαν και διαμαρτυρήθηκαν έντονα, υποδεικνύοντας στην κυβέρνηση, πως το νερό, δεν ήταν ούτε καν αρκετό για τις δικές τους ανάγκες. Οι καλλιέργειες, η προοπτική να μπει το συντομότερο νερό στο κάθε σπίτι και κάποια, αργή τότε, επέκταση των κατοικημένων περιοχών, δεν επέτρεπε στους Κυθρεώτες να απεμπολήσουν τα δικαιώματά τους επί του πολύτιμου δώρου που τους χάρισε η φύση. Η αλήθεια είναι πως η κυβέρνηση δοκίμασε, με γεωτρήσεις σε διάφορα σημεία, χαμηλά στην κοιλάδα, να εντοπίσει υδροφόρα στρώματα για να ικανοποιήσει τις αυξημένες ανάγκες της Κυθρέας αλλά και για να βολέψει και τις άλλες περιοχές. Μάταια σκάφτηκαν πολλά και βαθιά πηγάδια, με την ελπίδα να αγγίξουν κάποιες φλέβες νερού, που πίστευαν πως υπήρχαν, σ' αυτή την προικισμένη από τη φύση, την αγκαλιασμένη από τον Πενταδάχτυλο γη.

Ο Σωτήρης, μαθητής των τελευταίων τάξεων του δημοτικού, θυμάται τη συμμετοχή του πατέρα του, σαν έκτακτου κυβερνητικού εργάτη, σ' εκείνο το αποτυχημένο εγχείρημα, για ανεύρεση περισσότερου νερού. Θυμάται, που κάποιες φορές, η μάνα του τον έστελνε να του πάρει φαγητό, στον τόπο της δουλειάς, στα περιβόλια, στη γειτονιά της Θεοτόκου.

Η κυβέρνηση, πήρε στο τέλος με απαλλοτριώση, μέρος του νερού της ξακουστής πηγής και το έστειλε σε δεκατρία χωριά της ανατολικής Μεσαορίας, στην περιοχή του Μαραδόβουνου και της Αγκαστίνας. Το πήρε, με αντιστάδμιση την δέσμευσή της να φτιάξει τσιμεντένια αυλάκια, σ' όλο το δίκτυο άρδευσης, σ' όλη την Κυθρεώτικη κοιλάδα. Με αυτή της την δέσμευση, η κυβέρνηση πέτυχε κάποια εξοικονόμηση νερού, περίπου ανάλογη με την ποσότητα που πήρε. Ταυτόχρονα πέτυχε και την εξοικονόμηση χρόνου, που οι γεωργοί χρειάζονταν για το

πότισμα των χωραφιών τους. Με τα τοιμεντένια αυλάκια η άρδευση των χωραφιών έγινε παιχνίδι! Η παραχώρηση που έγινε ήταν φαινομενικά ανεπαίσθητη. Μπορούσε με καθαρά οικονομικά κριτήρια να θεωρηθεί ανώδυνη η απώλεια μέτρους του νερού, όμως ήταν το τέλος των καταπράσινων βιότοπων, αυτού του μοναδικού οικοσυστήματος στο νησί μας, που το «σπαταλούμενο» στα χωματένια αυλάκια νερό, συντηρούσε για αιώνες. Χάθηκαν τα μεγάλα ποταμίσια καβούρια με το γκριζοκαφετί κέλυφος, που ζούσαν και πολλαπλασιάζονταν στις λαοπωμένες όχθες και στις κοίτες αυτών των αυλακιών. Χάθηκαν τα πολλά πράσινα βατράχια που τα καλοκαιρινά βράδια, μαζεμένα σε νερά που λίμναζαν, κόαζαν μαζικά, ενώ οι γρύλοι, σκορπισμένοι στην γύρω πλούσια βλάστηση, απαντούσαν με το ρυθμικό, το σαν τρίξιμο τραγούδι τους. Ο ποταμο(γ)είτονας κι ο πριντζιόλος, υδρόφιλα φυτά, συγγενικά του δυόσμου, σιγά-σιγά εξαφανίστηκαν μαζί με τις καρδαμύλες, την άρκαστη, τους βάτους και τους πυκνούς καλαμιώνες. Οι ιτιές κι οι λεύκες, όπως κι οι μεγάλες καρυδιές, οι πάμπολλες συκαμινιές, ελατώνονταν χρόνο με το χρόνο, μέχρι που μόνο ελάχιστα δείγματα έμειναν, νοσταλγικοί μάρτυρες μιας πανέμορφης περασμένης εποχής.

Δεν θα ήταν δυνατό να ξεχαστούν οι αλευρόμυλοι, οι νερόμυλοι της Κυθρέας, μια καθαρά οικολογική βιομηχανία, που άκμασε για αιώνες κι έβαλε στο χάρτη το κεφαλοχώρι, σαν κέντρο επεξεργασίας του σιταριού αλλά κι άλλων δημητριακών προϊόντων. Στα χρόνια της μεγάλης ακμής της, νωρίτερα, αυτή η βιομηχανία, αριθμούσε τριάντα δύο συνολικά αλευρόμυλους, που ήταν όλοι τους τοποθετημένοι δίπλα στ' αυλάκια, που κατηφορικά διέσχιζαν τη μακρόστενη κοιλάδα, από τον Κεφαλόβρυσσο μέχρι και το Νέο Χωριό.

Το κτίσμα που στέγαζε τις εγκαταστάσεις του μύλου ήταν δίπλα και, σε επίπεδο χαμηλότερο από το βερκί, το αυλάκι που έφερνε το νερό. Να ληφθεί υπ' όψη η αμφιδιατρική κλίση της κοιλάδας. Περίπου στο ύψος της στέγης αυτού του κτίσματος και δίπλα απ' αυτό, βρισκόταν το στόμιο ενός βαδιού, κτιστού λάκκου, μέσα στον οποίο συσσωρεύονταν μεγάλες ποσότητες νερού. Στον κωνικό πάτο αυτού του λάκκου, που έφτανε καλά κάτω από το πάτωμα του μύλου, βρισκόταν το σιφούνι, ένας στενός, μικρού μήκους, οριζόντιος σωλήνας, μέσω του οποίου το νερό υποχρεωνόταν να περάσει με μεγάλη πίεση, με ορμή. Το βάρος πολλών τόνων νερού που μαζευόταν στο λάκκο από πάνω, έβαζε την πίεση κι έδινε την ορμή, που ήταν ικανή να βάλει σε κίνηση τη φτερωτή του μύλου. Αυτός ο φτερωτός τροχός, μια μορφή υδροωδούμενης τουρμπίνας, τοποθετημένος οριζόντια κοντά στο σιφούνι, δεχόταν από πλάι το σπρώξιμο του πιεσμένου νερού, έπαιρνε στροφές, που με τον κάθετο άξονά του, τις έστελνε πάνω, στο επίπεδο του πατώματος του μύλου. Απ' εκεί και πέρα, είτε απευθείας είτε με συνδυασμό ιμάντα και τροχών, μεταδίδονταν οι στροφές, γύριζαν τη μυλόπετρα κι άλεθαν, για δεκαετίες τα σιτηρά ολόκληρης της Μεσαορίας, αλλά κι άλλων περιοχών. Το νερό το ίδιο, χωρίς καμιά απώλεια, απ' εκεί, συνέχιζε την μακρόχρονη πορεία του, για να βάλλει σε κίνηση τους επόμενους μύλους στη σειρά, και τελικά να καταλήγει να ποτίζει τις καλλιέργειες όλης της περιοχής.

Οι αλευρόμυλοι έφερναν στην Κυθρέα πολλούς επισκέπτες, που έφταναν από άλλα χωριά με τα κάρα και τα γαϊδούρια τους, κουβαλώντας σε σακιά τη σοδεία τους και που πέζευαν είτε στα χάνια είτε σε χώρους των μύλων, περιμένοντας τη σειρά τους για το άλεσμα. Το χωριό απολάμβανε σημαντικά εισοδήματα απ' αυτή τη δραστηριότητα και θα μπορούσε να τα διατηρήσει και για πολλά χρόνια μετά, αν λαμβάνονταν κάποια μέτρα και γίνονταν οι σωστοί χειρισμοί. Στη δεκαετία του '50 και στα μετέπειτα χρόνια, μέχρι και την Τούρκικη εισβολή, κάποιοι δραστήριοι άνθρωποι κατάφεραν και κράτησαν ζωντανή αυτή τη βιομηχανία, λειτουργώντας ένα μικρό αριθμό μύλων παρόλο που κάποιοι απ' αυτούς δεν είχαν πια το νερό σαν την κινητήρια δύναμή τους. Έφταιγε φυσικά και η σταδιακή μείωση του όγκου του νερού που έτρεχε στα αυλάκια, αφού είχε ήδη αυξηθεί η χρήση του για οικιακούς σκοπούς.

Η εξέγερση των Κυπρίων κατά του αποικιακού καθεστώτος άρχισε και τέλειωσε μέσα στη δεκαετία κι ολόκληρο το νησί, απ' άκρου σ' άκρο, έζησε στον παλμό του ένδοξου αγώνα των παλικαριών της ΕΟΚΑ. Η Κυθρέα είχε κι αυτή τη συνεισφορά της σ' αυτό τον αγώνα, τόσο με άμεση όσο και έμμεση προσφορά των ανθρώπων της. Σαν κωμόπολη και μεγάλο αγροτικό κέντρο της περιοχής, με αρκετούς νέους της, καταζητούμενους αντάρτες, μπήκε στο στόχαστρο του αποικιοκρατικού στρατού. Με τα μέτρα έκτακτης ανάγκης που εφάρμοσε ο συγγνός κυβερνήτης Χάρντινγκ, συχνά επιβαλλόταν κατ' οίκον περιορισμός στο χωριό. Σχεδόν καθημερινά, οι γειτονιές περιπολούνταν από Τουρκοκύπριους επικουρικούς και Άγγλους στρατιώτες, με ολοφάνερη την πρόθεση για εντοπισμό και σύλληψη των καταζητούμενων αγωνιστών. Οι κάτοικοι υποβάλλονταν σε τα-

λαιπωρίες, οι δουλειές τους παρεμποδίζονταν και σε κάποιες περιπτώσεις, αποκόπτονταν για μέρες από την πρωτεύουσα και την υπόλοιπη Κύπρο.

Ο Σωτήρης θυμάται την περίπτωση που όλοι οι άντρες του χωριού διατάχθηκαν να παρουσιαστούν στο χώρο του υπαίθριου σινεμά «Απόλλων», για έλεγχο της ταυτότητάς τους και για να υποδείξει στους Βρετανούς στρατιώτες, ο μασκοφόρος πληροφοριοδότης τους, ποιούς έπρεπε να συλλάβουν. Ο Ζάχαρος, όπως κι όλοι οι άλλοι, παρουσιάστηκε από το πρωί στον τόπο συγκέντρωσης, ενώ στο σπίτι ανέμεναν με αγωνία η γυναίκα και τα παιδιά του, να δουν αν θα επέστρεφε ή όχι. Δεν είχε ενεργή ανάμειξη στον αγώνα ο Ζάχαρος, μπορούσε όμως να υποβληθεί σε κάποιες ταλαιπωρίες, αν επιλεγόταν για ανάκριση ή κρινόταν ύποπτος. Όταν μετά το μεσημέρι του επέτρεψαν να φύγει από το σινεμά, ήρθε στο σπίτι με μια κόκκινη σφραγίδα στο μέτωπο, κάτι σαν αυτή που ο Θωμάς Πετρίδης, υπάλληλος του δημαρχείου, έβαζε στα κρέατα, στο σφαγείο του χωριού! Ήταν η ένδειξη ότι είχε περάσει από έλεγχο! Του ζητήθηκε μάλιστα να μην τη ξεπλύνει πριν περάσουν είκοσι τέσσερις ώρες! Ήταν κάτι το εξευτελιστικό! Αναπόφευκτα αυτό το χάλι, αυτό το παρουσιαστικό του Ζάχαρου, θεωρήθηκε το έναυσμα για ν' αρχίσουν οι ανέμελοι μικροί τα πειράγματά τους! Ο ίδιος όμως φρόντισε να το διασκεδάσουν ακόμη περισσότερο, αποκαλύπτοντας πως, μετά τον έλεγχο των στοιχείων και το σφράγισμα στο μέτωπο, εκεί στην έξοδο από τη μάντρα του σινεμά, ένας ένοπλος στρατιώτης τους έδινε και μια γερή κλωτσιά στον πσιινό, τοιρίζοντας την ακαταλαβίστικη για τον ίδιο Αγγλική λέξη νέξτ!

Οι ειδήσεις για την κατάσταση που επικρατούσε στο νησί έφθαναν στον πληθυσμό, μέσω των εφημερίδων και του ραδιοφώνου. Το ραδιόφωνο, ελεγχόμενο από το αποικιοκρατικό καθεστώς, μετέδιδε τα νέα λογοκριμένα. Η «Κυπριακή Ραδιοφωνική Υπηρεσία», όπως ήταν τότε γνωστό το κρατικό κανάλι, απέκρυβε την πραγματικότητα, διοχετεύοντας τις ειδήσεις επεξεργασμένες, έτσι που να εξυπηρετούνται τα συμφέροντα του καθεστώτος. Αρκετός ραδιοφωνικός χρόνος ξοδευόταν στη μετάδοση προπαγανδιστικών προγραμμάτων, που κατά κύριο λόγο στρέφονταν εναντίον της ηγεσίας του απελευθερωτικού αγώνα και παράλληλα στην προσπάθεια μηδενισμού της οποιασδήποτε επιτυχίας των αγωνιστών, τους οποίους αποκαλούσαν τρομοκράτες!

Οι εφημερίδες μπορεί δειλά-δειλά να τολμούσαν μια κάπως πιο έγκυρη πληροφόρηση, αλλά δεν είχαν ευχέρεια, εύκολη πρόσβαση στις πηγές των γεγονότων και το κυριότερο, φοβούνται. Τα πάντα βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των Βρετανών και διέπονταν από διατάγματα έκτακτης ανάγκης, τα οποία αποφάσιζε ο κυβερνήτης. Ο ραδιοφωνικός σταθμός Αθηνών ήταν μια άλλη πηγή πληροφόρησης, προς την οποία στρεφόταν ο κόσμος για ν' ακούει ειδήσεις και σχόλια, που εκφράζονταν ελεύθερα, χωρίς λογοκρισία. Πολύ σύντομα σ' αυτές τις εκπομπές από την Ελλάδα, οι αποικιοκράτες άρχισαν να παρεμβάλλουν παράσιτα. Πολλοί, με ενισχυμένες αυτοσχέδιες αντένες, στις στέγες των σπιτιών, προσπαθούσαν να αποφύγουν τις παρεμβολές και να έχουν καθαρότερη λήψη. Δεν πετύχαιναν όμως πολλά.

Πολλά ραδιόφωνα στο χωριό δεν υπήρχαν. Ούτε κι εφημερίδες αγοράζονταν

από τα νοικοκυριά. Ήταν δέμα εισοδημάτων που αρκετοί δεν τα είχαν. Το χρήμα ήταν περιορισμένο. Το βιοτικό επίπεδο των πολλών ήταν ιδιαίτερα χαμηλό κι είναι για αυτό το λόγο που η μετανάστευση συνεχιζόταν. Για να ενημερώνεται ο κόσμος, κατέφευγε στα καφενεία. Εκεί μπορούσε ν' ακούσει ραδιόφωνο και να διαβάσει την εφημερίδα, που συνήθως υπήρχαν σ' αυτούς τους χώρους. Οι μεγάλοι έμπαιναν μέσα, κάθονταν, έπιναν τον καφέ τους, άκουαν ραδιόφωνο και συζητούσαν την επικαιρότητα. Οι πιο μορφωμένοι έπαιρναν πρωτοβουλίες κι έκαναν δικές τους αναλύσεις κι εκτιμήσεις για τα συμβαίνοντα. Τα μικρά παιδιά, αυτά του δημοτικού, μετά το σχολείο, περιφέρονταν γύρω απ' αυτούς τους χώρους, προσεγγίζοντας τους μεγάλους, όσο πιο πολύ μπορούσαν. Μέσα στους καφενέδες δεν αναμενόταν να μπαίνουν. Ήθελαν όμως κι αυτά ν' ακούνε ειδήσεις, εκτιμήσεις και σχόλια. Όλοι, μικροί-μεγάλοι, διψούσαν για πληροφόρηση!

Πρέπει να ήταν στη διάρκεια της σχολικής χρονιάς 1955-56, όταν στο μπροστινό μέρος του δημοτικού σχολείου, στην Τούμπα, στην γειτονιά της Τζουμαγιάς, βόρεια της Καμάρας, αναρτήθηκε σ' ένα κοντάρι, μια πρόχειρα κατασκευασμένη Ελληνική σημαία. Ένα ορθογώνιο λευκό πανί, πιθανώς κομμάτι κάποιου παλιού σεντονιού κι ένα λουλάκι, ήταν τα υλικά με τα οποία φτιάχτηκε η γαλανόλευκη! Αυτοί που την είχαν φτιάξει, γνώριζαν τις προδιαγραφές. Ήταν λεπτομέρειες που όλοι κατείχαν εκείνη την εποχή, ιδιαίτερα η μαθητώσα νεολαία, όλων των ηλικιών! Εννιά εναλλασσόμενες, πέντε γαλάζιες και τέσσερις λευκές, οριζόντιες λωρίδες, αντιστοιχούσαν στα εννιά γράμματα της λέξης «ελευθερία» ή στις εννιά συλλαβές της φράσης «ελευθερία ή θάνατος». Το σύνολο συμπληρωνόταν με τον σταυρό, λευκό σε γαλάζιο φόντο, στην πάνω αριστερή γωνιά της σημαίας, δίπλα στον ιστό. Ο Σωτήρης θυμάται πως έτσι ο δάσκαλος στο δημοτικό τους περιέγραψε την Ελληνική σημαία.

Είχαν προηγηθεί τα κυβερνητικά μέτρα έκτακτης ανάγκης, που μεταξύ άλλων πρόβλεπαν και το κλείσιμο των σχολείων, αν σ' αυτά αναρτιόντουσαν Ελληνικές σημαίες. Έτσι, αναπόφευκτα το σχολείο στην Τούμπα έπρεπε να κλείσει, μέχρις ότου βρεθεί κάποιος που θα κατέβαζε την σημαία. Αυτός ο κάποιος δεν έπρεπε να ήταν ούτε από την αστυνομία κι ούτε από τον στρατό! Οι ίδιες οι αρχές δεν αναλάμβαναν το κατέβασμα, ούτε κι υποχρέωναν κανένα, αν ο ίδιος δεν ήθελε να το κάνει! Αναμενόταν πως για να επαναλειτουργήσει το σχολείο, τη σημαία θα κατέβαζαν είτε εκείνοι που την έβαλαν, είτε κάποιοι άλλοι από τους κατοίκους του χωριού! Ίσως οι αγανακτησμένοι γονιοί! Η λογική των κατακτητών, πίσω απ' αυτό το μέτρο ήταν να αφήνουν τα σχολεία κλειστά και τα παιδιά στους δρόμους και στα σπίτια, μακριά από τα μαθήματά τους. Ήλπιζαν πως έτσι θα έστρεφαν τους γονιούς εναντίον των ηγετών του αγώνα!

Το σχολείο έμεινε κλειστό για μερικούς μήνες και για μεγάλο μέρος αυτού του χρονικού διαστήματος τα παιδιά, έμειναν στους δρόμους. Οι γονιοί είχαν όντως αγανακτήσει αλλά άντεχαν. Υπομονετικά αντιμετώπιζαν την κατάσταση κι ο καθένας προσπαδούσε να κρατήσει τα δικά του παιδιά όσο το δυνατό πιο ωφέλιμα απασχολημένα. Οι δάσκαλοι για κάποια περίοδο λειτούργησαν με δική τους πρωτοβουλία και με κίνδυνο να διωχτούν από τις αρχές ένα είδος κρυφού

οχολειού, χρησιμοποιώντας σαν αίθουσες διδασκαλίας, δωμάτια που βρίσκονταν στον περίβολο της εκκλησίας του Αγίου Ανδρονίκου. Οι χώροι τούτοι ήταν το δημοτικό σχολείο μιας πιο παλιάς εποχής. Η προσπάθεια των δασκάλων ήταν να καλύψουν ταχύρρυθμα την ύλη που έμενε πίσω, έτσι που να μη υστερούν τα παιδιά στην επόμενη τάξη που θα πήγαιναν, με το άνοιγμα του σχολείου.... Μετά μεσολάβησαν κι οι διακοπές του καλοκαιριού.

Στη διάρκεια των μερικών μηνών που το σχολείο έμεινε κλειστό, ο δεκάχρονος Σωτήρης ακολουθούσε τον αδερφό του τον Αντρέα, στις διάφορες δουλειές του, ενώ τα μικρότερα αδέρφια του, ο Λούκας επτάχρονος κι ο Μάριος, που μόλις συμπλήρωνε τα τέσσερα τότε, έπαιζαν στις γειτονιές και στην αυλή με τους συνομήλικούς τους. Ο Λούκας ιδιαίτερα, ασχολείτο και με τα ζώα και τα πουλινικά. Πάντοτε έστρεφε το ενδιαφέρον του σ' αυτά. Σαν μικρό παιδί ξόδευε χρόνο κι έπαιζε μαζί τους. Του άρεσε να τα φροντίζει και να μαζεύει τ' αβγά που γεννούσαν οι όρνιθες κι οι γαλοπούλες της αυλής.

Η σύντομη απασχόληση του Σωτήρη, τότε, στις δουλειές του Αντρέα, ήταν μια εμπειρία που του έμεινε αξέχαστη και του πρόσφερε αρκετά, ιδιαίτερα στοιχειώδεις αλλά χρήσιμες γνώσεις ηλεκτρολογίας. Ακόμη, η συναναστροφή του με τους τεχνίτες και οι επισκέψεις στα διάφορα χωριά όπου αναλάμβαναν την ηλεκτροδότηση σπιτιών, μόνο ευχάριστες μνήμες του έχουν αφήσει. Εργάστηκαν στα χωριά Μια Μηλιά, Λευκόνοικο αλλά και στην Αγλαντζιά ιδιαίτερα, όπου έβαλαν τον ηλεκτρισμό σε πάρα πολλά σπίτια.

Συνήθως τα καλοκαίρια, με το σχολείο κλειστό, οι μικροί της οικογένειας είχαν καθήκοντα. Έπρεπε να δίνουν το δικό τους χέρι στις γεωργοκτηνοτροφικές δουλειές της οικογένειας. Αυτά, τα ίδια καθήκοντα, τα παιδιά τα είχαν και στη διάρκεια του υπόλοιπου χρόνου, λόγω όμως του σχολείου, και των μαθημάτων που έπρεπε να διαβάζονται στο σπίτι, οι γονιοί τότε, ήταν λιγότερο απαιτητικοί. Οι δουλειές που αναδέτονταν στα παιδιά ήταν συνήθως να οδηγούν τις κατσίκες στο χωράφι, όπου δεμένες, έπρεπε να τις *παλουκώνουν* σε χώρους με άφθονα χόρτα για να βόσκουν, κρατώντας τες σε απόσταση από τα δέντρα, έτσι που να μη μπορούν να τα καταστρέφουν τρώγοντας το φύλλωμά ή και ξεφλουδίζοντας τους τρυφερούς κορμούς τους. Αυτό το ξεφλούδισμα των κορμών το συμπαθούσαν ιδιαίτερα οι κατσίκες! Μπορούσε να έχουν γύρω τους όσα χόρτα ήθελαν, μα το ξύσιμο των τρυφερών κλώνων των ελιόδεντρων, αυτών που μπορούσαν να φτάσουν στέκοντας στα ποινά τους πόδια, ήταν η λατρεία τους! Είχαν και την ευθύνη τα παιδιά, γύρω στο μεσημέρι, να ποτίζουν τα ζώα, κουβαλώντας τους με τον κουβά νερό από την βρύση, που βρισκόταν πενήντα μέτρα πιο κάτω, δίπλα στη *σιδερόστρατα*, απέναντι στο σπίτι του δασκάλου Ευγένιου Ανδρονίκου. Όπως τις κατσίκες, έτσι έπρεπε να κοιτάζουν και τη γαϊδούρα, το πολύτιμο μεταφορικό τους μέσο, που πολύ συχνά είχε να διανύσει δυο και τρεις φορές την ίδια μέρα την απόσταση μεταξύ σπιτιού και χωραφιού. Ήταν οι περιπτώσεις που χρειαζόταν να μεταφερθούν διάφορα πράγματα από και προς το χωράφι. Ήταν η μεταφορά της κοπριάς μέσα σε σακιά, για τη λίπανση των καλλιεργειών. Ήταν

το κουβάλημα μέσα σε κοφίνια, των ελιών, των σύκων και των διαφόρων κηπευτικών, ανάλογα με την εποχή.

Άλλο καθήκον, μια πραγματική αγγαρεία για τα παιδιά, ήταν η απαίτηση των γονιών, όπως το καλοκαίρι μένουν από το πρωί μέχρι το σούρουπο στο χωράφι για να φρουρούν τις καλλιέργειες της ντομάτας, των κολοκυδιών, της μπάμπας, της μελιτζάνας κι άλλων κηπευτικών. Η λογική ήταν πως με την παρουσία κάποιου, αποτρέπονταν οι ζημιές στις καλλιέργειες, που μπορούσαν να προκληθούν από λυτά ζώα. Αποτρεπόταν κι ο πειρασμός στον οποίο μπορούσε να μπουν κάποιои, συνήθως ξένοι, περαστικοί και να μαζέψουν ανεξέλεγκτα προϊόντα του χωραφιού, αφού τα περιβόλια στην πλειονότητά τους ήταν ξέφραγα.

Ιδιαίτερα την περίοδο, που το σχολείο ήταν κλειστό, τα παιδιά διψούσαν για παιχνίδι. Ήθελαν να τρέξουν και να παίξουν ανέμελα στα χωράφια και ξυπόλητα να δροιστούν στ' αυλάκια του χωριού κι όχι να προσέχουν περιβόλια, είτε κηδεμένα είτε ξαπλωμένα κάτω, ολομόναχα ολημερίς, πάνω σε μια κανναβένια σακούλα!

Ο Σωτήρης θυμάται συχνά τις πολλές ώρες που πέρασε τα καλοκαίρια, κάτω από τη *χρυσομηλιά* στο βορεινό σύνορο του χωραφιού. Εκεί καθόταν ή ξάπλωνε, κρίνοντας την ώρα με το να κοιτάζει κάθε τόσο τη θέση του ήλιου και να παρακολουθεί την πορεία του, από ανατολή προς δύση! Ξεχνώντας κατά διαστήματα την ανία που του προκαλούσε η μοναξιά κι η στέρηση του παιχνιδιού, το έριχνε στο στοχασμό! Έβλεπε γύρω του τη φύση, το τοπίο, τα δέντρα, τα πουλιά και στο μυαλό του δημιουργούνταν πολλά ερωτήματα. Ερωτήματα στα οποία ο παιδικός διαλογισμός και η απειρία δεν μπορούσαν να του δώσουν ικανοποιητικές απαντήσεις!

Μια μέρα που η Αννού έτυχε να βρίσκεται στο χωράφι, ο Σωτήρης, που από καιρό έβλεπε την οροσειρά του Πενταδακτύλου, με το βαθύ μενεξεδί της χρώμα, να ξεπροβάλλει επιβλητική πάνω από τα απέραντα γκριζοπράσινα ελιώχώραφα της περιοχής, θέλησε να ικανοποιήσει την περιέργειά του να σχηματίσει μια πιο ξεκάθαρη άποψη γι' αυτό που τον απασχολούσε. Στράφηκε προς τη μάνα του και τη ρώτησε: «Μήπως ξέρεις, μητέρα, πώς φτιάχτηκε ο Πενταδάκτυλος;» Την απάντηση σ' αυτό το ερώτημά του, χοντρά-χοντρά την ήξερε, την είχε από το σχολείο. Θα πρέπει να ήταν τότε στη δεύτερη τάξη του δημοτικού. Στο μάθημα της Επιστήμης, όπως και σ' όλα τα μαθήματα, οι δάσκαλοι τότε, φρόντιζαν με ζήλο να μεταδίδουν την κάθε γνώση τους, βγαίνοντας έξω από τα όρια της διδακτέας ύλης κι ακόμη παραγνωρίζοντας την ηλικία των μαθητών προς τους οποίους απευθύνονταν. Αυτό που ανέμενε από τη μάνα του ήταν ν' ακούσει κάτι παραπάνω, ίσως πιο πολλές λεπτομέρειες. Η «άκρως διαφωτιστική» απάντηση της Αννούς άφησε όχι μόνο ανικανοποίητο, αλλά ταυτόχρονα κι άφωνο το παιδί της: «Ξέρεις, γιε μου, τα βουνά πρέπει να είναι σωροί από χώματα, που τα στοίβαζαν στο πλάι οι εργάτες όταν έσκαβαν, για να φτιάξουν τη θάλασσα»!..... Να ίσως μια περίπτωση όπου η λογική μπορεί να υποκλίνεται στην αμάθεια και στην αφέλεια!

Τα σχολεία τότε, από Δευτέρα μέχρι Παρασκευή, ήταν ολόημερα. Ήταν ανοικτά και τα Σάββατα, μέχρι το μεσημέρι. Από την Καμάρα στην Τούμπα, όπου βρισκόταν το σχολείο, η απόσταση με τα πόδια ήταν μεγάλη κι έτσι συνηθιζόταν η μεταφορά από τα παιδιά, μέσα σε μικρά καλάδια, φαγητού για το μεσημέρι. Μ' αυτό τον τρόπο, έτρωγαν στο σχολείο και δεν αναγκάζονταν να επιστρέφουν στα σπίτια τους και πάλι πίσω, για τ' απογευματινά μαθήματα. Καντίνα στο σχολείο δεν υπήρχε και μόνο γλειφιτζούρια και καραμέλες μπορούσε, όποιος είχε τα μερικά γρόσια, ν' αγοράσει από την Θεοδοσού, την καθαρίστρια του σχολείου. Αυτή είχε το προνόμιο να πουλά τέτοια είδη, από το χώρο του σχολείου, για να συμπληρώνει το εισόδημά της. Υπήρχε κι ο Τσέλιγκας. Αυτός, πλανόδιος πωλητής παρόμοιων ειδών -ήταν και καραγκιοζοπαίκτης- δεν είχε δικαίωμα να μπαίνει στην αυλή του σχολείου. Πουλούσε όμως από το σπίτι του, εκεί στο ανήφορο της Τούμπας, μερικά μέτρα πριν την είσοδο στο σχολείο κι απέναντι στο ξωκλήσι του Αρχαγγέλου. Ο Τσέλιγκας είχε πιο πολλά είδη κι είχε και τη δυνατότητα, κατά τη δική του προσφιλή έκφραση, να... «μελώνει μασέλες,» με το σουσαμίνιο παστελάκι του!

Αυτό το τόσο διαδεδομένο σήμερα σάντουιτς ήταν τελείως άγνωστο τότε και τα φαγητά που έπαιρναν στο σχολείο οι μικροί ήταν συνήθως κομμάτια από ψωμί και χαλούμι, κανένα αυγό βραστό ή ελιές, με καμιά ντομάτα για σαλατικό. Για φρούτα είχαν κυρίως τα πορτοκάλια, τα μανταρίνια, τα ρόδια. Όλα τούτα στην εποχή τους βέβαια. Δεν ήταν σπάνιο να βλέπεις και παιδιά που κουβαλούσαν στα καλάδια τους, μέσα σε ειδικά κλειστά αλουμινένια δοχεία, τα γνωστά τότε καππακλιά, κεφτέδες, τηγανητές πατάτες ή κι άλλα μαγειρευτά φαγητά, της προηγούμενης μέρας, και να τα τρώνε κρύα, αφού καμιά διευκόλυνση για ζέσταμα δεν υπήρχε στους χώρους του σχολικού κτηρίου! Αναψυκτικά, όπως η γκαζόζα του Κεφλοβρύσου και κάποια άλλα, υπήρχαν, αλλά δεν συνηθίζονταν από τους μικρούς όπως σήμερα. Ήταν και θέμα κόστους. Λίγο-πολύ τα αναψυκτικά θεωρούνταν είδη πολυτελείας! Για ξεδιψασμα είχαν μόνο το νερό. Στο βορειοανατολικό άκρο της πίσω αυλής του σχολείου, στο πάνω μέρος της πλαγιάς που δέσποζε του σχολικού κήπου, βρισκόταν τοτσιμεντένιο ντεπόζιτο, με τις βρύσες του αράδα, πάνω από μια μακρόστενη λεκάνη στο μπροστινό κάτω του μέρος. Εδώ τα παιδιά έβρισκαν άφθονο δροσερό νερό για να πλένονται και να πίνουν μέσα από τις παλάμες τους...

Το παρόν τεύχος έχει επιχορηγηθεί από τις Πολιτιστικές Υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού.

Η επιχορήγηση δεν σημαίνει την αποδοχή του περιεχομένου ή των απόψεων που εκφράζονται από την συντακτική επιτροπή από πλευράς του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού.